

عمادالکتاب و دغدغه‌های رسم المشق

علی سام

خط فارسی را باید خطی اقتباسی دانست که برای نوشتن زبان فارسی از آن به جای خط پهلوی (که خود اقتباسی از خط آرامی بود) و با سقوط حکومت ساسانی استفاده شد. این خط برگرفته از خط سوریانی است که اعراب و مسلمانان آن را از نبطی‌ها فرا گرفتند و سپس آن را در سراسر قلمرو اسلامی به عنوان تنها خط رسمی گسترش دادند. خط کوفی را باید اولین جلوه‌ی این خط دانست که برای نگارش کلام وحی از آن بهره گرفته شد. بزرگانی در حفظ و شکل دادن به این خط نقش مهم داشتند که در وهله‌ی اول باید از حضرت علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام نام برد. این کالبد زبان تا قرن ۲ هجری قمری همچنان یک‌تاز عرصه‌ی نگارش کلام مسلمانان بود که تا این مدت ۱۲ شکل متعدد را به خود دید.^۱

و از قرن سوم به علت گسترش قلمرو اسلام و ظهور وازگان جدید در عرصه‌ی زبان و فرهنگ اسلامی ضرورت تحویل خط حس شده، و افکار تماماً به سوی ایجاد خط رفت که تحریر آن برای همه آسان باشد و هماهنگ با روح حاکم بر جامعه‌ی آن زمان. این تحول خطی در عهد دو تن از خلفای عباسی شکل گرفت یکی در عهد المقتدر بالله و توسط ابن مقله‌ی بیضاوی کاتب وی (با ابداع خط ریحان و ثلث ریحان) و دیگری در عهد القادر بالله در اوایل قرن ۵ و توسط علی بن هلال معروف به ابن بواب ملقب به قبله‌الکتاب (با ابداع خط نسخ)، ولی با این اوصاف اوج شکوه خط اسلامی را باید در قرن هفتم دانست این شکوه و عظمت دلایل متعددی داشت که بارزترین این علل، سقوط خلافت عباسی بود و از بین رفتن ایدئولوژی رسمی حاکم بر جامعه که طی آن حکومت‌های متعددی در قلمرو سرزمین‌های اسلامی سربر آورد که هر کدام، با اهمیت دادن به علما و دانشمندان و بویژه تشویق کاتبان قصد ایجاد درگاهی عظیم و گسترش علم و ادب و هنر داشتند که نمونه‌ای بارز این حکومت‌ها تیموریان و صفویه بودند که بزرگانی از جمله‌ی میرعلی تبریزی و دو تن از ارکان اربعه‌ی خط پارسی یعنی شاهزاده بایسنقر میرزا و میر عمادالحسنی را در دل خود جای دادند.^۲

در ادامه نباید فراموش کرد که بعدها شاهان قاجار نیز با وجود تمام بی‌کفایتی که داشتند در گسترش هنر و بویژه خط نقش مهمی داشتند به طوری که خوشنویسان بزرگی را مورد حمایت خود قرار دادند. این پیشرفت در اواخر قاجار نیز با وجود ظهور مشروطه متناسب با رکود چشم‌گیری مواجه شد، زیرا که نیروی فعال تکنولوژی و فن‌آوری که ماشین‌تحریر و سایر وسایل نگارش را با خود آورد جایگزین کتابت با دست و منشی و منشی‌گری شد. بویژه ظهور افکار غربگرا و اینکه باید از نوک پا تا فرق سر فرنگی شد و نمونه‌ی این فرنگی مآبی اقدام در تغییر خط است و جایگزین شدن خط لاتین این ضربه‌ی ناگهانی کالبد زبان فارسی را مدتی به لرزه درآورد ولی با گذشت زمان و ظهور پس لرزه‌های فن‌آوری، خط فارسی به خود آمد و بزرگانی مانند عمادالکتاب به حمایت از این میراث هزار ساله پرداختند و دوباره قامت آن را استوار نمودند.^۳

عماد کتاب

شرح زندگی وی

استاد میرزا محمد حسین سیفی قزوینی ملقب به عماد کتاب از خاندان سیفی قزوین و بازمانده‌ی نسل خطاط معروف عصر صفوی میر عماد قزوینی که در تاریخ ۲۵ فروردین ۱۲۴۰ ق به دنیا آمد پدر وی میرزا محمد قزوینی بود قباله‌نویس اهالی قزوین. وی پس از اتمام تحصیلات خود به فراگیری خط پرداخت و با بروز استعداد توانست به چنان شکوهی برسد که سه شاه او را زینت دهنده و نگارندگی فرامین خود قرار دادند یعنی مظفرالدین شاه، احمدشاه و سرانجام پس از یک دوره‌ی فترت که به علت فعالیت در کمیته‌ی مجازات رخ داد و مورد بی‌مهری سلاطین قاجار قرار گرفت در عهد رضا شاه، در سال ۱۳۰۴ در دفتر مخصوص سمت نگار را بدست آورد. سرانجام عمر وی در ۲۶ تیرماه ۱۳۱۵ ق بود که در کنار حرم امامزاده عبدالله‌ی شهر ری به خاک سپرده شد.^۴

مجموعه آثار وی

آثار او را باید در سه بخش تقسیم کرد:

- ۱- کتاب شاهنامه فردوسی که آغاز شهرت وی با آن شروع شد که حتی لقب خود را در پی کتابت آن از مظفرالدین شاه در تاریخ ۱۳۲۲ ق گرفت.
 - ۲- کتیبه‌های وی بر سر در مساجد و مدارس
 - ۳- قطعات منفرد، سیاه مشق، نامه و فرامین و نقاشی‌های وی که اوج نگارش این قطعات هنگامی بود که به جرم همکاری با کمیته‌ی مجازات ۵ سال و چندی در زندان شهربانی بود.
- عماد کتاب اگر چه در انواع خطوط فارسی ماهر بود اما عمده شهرتش به سبب خط نستعلیق بود اگر چه این مایه‌ی شهرت وی مأخذی گرفته شده از اصول میرعماد را در خود می‌گنجاند اما ابتکار و ذوق خود را در آن نیز آورد مثلاً کوتاه نوشتن مدها (ی کشیده)، کوچک نوشتن شماره‌ها (دوایر)، رقم (امضاهای وی) چلیپا (هجاهای دو یا چند سطری که کج و مورب تحریر می‌کرد، سیاه مشق وی و ...

رسم المشق

رسم المشق عبارت است از کتابچه‌هایی ۳۶ گانه که وی در ۱۳۰۲ ضمن به تصویب رساندن آن در اداره‌ی معارف و کسب انحصاری امتیاز آن منتشر نمود. کتابچه‌های مذکور برای استفاده‌ی نوپوگان و جوانان در تعلیم خط بود که آنها به ۹ دوره منقسم می‌شدند که به شکل متناوب از کلاس سوم تا ششم ابتدای آموزش داده می‌شدند که ضمن بیان اصول خطاطی شرط کافی برای فراگیری خط را رعایت لوازم خطاطی می‌داند. (توجه به نوع کاغذ، نی و ...) ^۵

نکته‌ی جالب در این کتابچه‌ها توجه نگارنده به رعایت تنظیم بخش‌های کتاب مطابق با اصول علمی و آموزشی نوین بود که هر بخش مختص یک مقطع مجزا از تحصیل است. و جالب‌تر اینکه برای آموزش به مبتدیان از روش ابداعی نقطه‌چین بهره برده است و نیز ارائه‌ی سرمشق برای آسان شدن کار استادان در ارائه‌ی تکلیف به نوآموزان شامل سرمشق حروف تهجی دو و سه حرفی به شکل با، بت، بج، بر، بد.

معرفی سند

در اینجا دو سند از فعالیت عمادالکتاب برای به چاپ رساندن و کسب امتیاز کتابچه‌های رسم المشق و مقابله‌ی وی و اولادش با رقبایی که با اسم خود قصد به چاپ رساندن کتاب وی را دارند آمده است.

وی برای نگارش رسم المشق فشارهای گسترده‌ای را تحمل کرد از جمله صرف کردن مدت مدیدی از عمر خود و نیز هزینه کردن مال و دارایی‌اش برای به چاپ رساندن و کسب امتیاز آن، در این بین سندی جالب آورده شده است که بوضوح سرقت ادبی را بیان می‌کند و در آن آورده شده که یک شخصی چگونه به خاطر کسب شهرت، پشت به استاد خود می‌کند که راه و رسم این فن را به او آموخته و با کمال قضاوت کتابچه‌های وی را به نام خود به چاپ می‌رساند.

سندی شماره‌ی ۱

پنجم شوال ۱۳۴۲

توسط آقای مستشارالیه وزیر علوم و معارف

مقام مقدس هیئت محترم وزراء عظام دامت عظمتهم

گر چه به واسطه‌ی لطامات طاقت‌فرسای وارده از دنیا و مافیة مایوس و از فرط یأس در ماتمکده خود منزوی و با خون دل تغذیه کرده میل نداشتیم حتی سلسله ایوان این حکومت فعال مقتدر نوشیروانی را نیز بحرکت آورده تقاضائی بنماییم.

اما چکنم که موقع مانند لیلۃ القدر (بوجود بندگان حضرت اشرف یگانه مرد توانای ایران آقای رئیس الوزراء) یکموقع عزیز و درگذرگاه آن نشستن و دم فروبستن بعقیده‌ی معارف‌پروران ترقی‌خواهان کفر محض است و ظلم فاحش. بنابراین آغاز سخن کرده عرض می‌کنم. کمتر کسی به اندازه‌ی فدوی قوامی جوانی و تمام افکار و اهتمام خود را فقط و فقط مصروف تعالی و سعادت مملکت کرده است که یکی از آنجمله ترتیب رسم المشق و اگر یک چنین چیزی مابین ملت دوربین حق‌شناسی صورت یافته بود قطعاً استفاده‌ی های مهمی عاید مخترع و محتاجین آن میشد. مسلماً یک اختراعی که محتاج الیه عامه افراد مملکت باشد غیرممکن است که در مدفن بی‌اعتنایی مانده و بمیرد

یعنی آن روزگاری که مصادر امور مملکت، با همیت یک چنین چیزی پی برده و توجه بنمایند بقیماً این قضیه مورد دقت و انتظار من بنده بموقع اجرا گذاشته خواهد شد. اما من میل دارم که افتخار این خدمت عاید آن هیئت محترم شده و نیز آرزومند، ثمره‌ی شیرین این مشقت خود را در زمان حیات هم ببینم.

یک کتابچه از رسم‌المشق‌های سابق خود که عبارت از ۲۲ کتابچه و دارای بعضی نواقص بود لفاً تقدیم و برای مزید بصیرت عرض می‌کنم از هفت ماه قبل مشغول ترتیب یک رسم‌المشق مجددی است که به مراتب از رسم‌المشق سابق بهتر و برای اطفال مدارس نافع‌تر و محتوی سی و شش کتابچه بخط نستعلیق و هم بخط شکسته زیبائی بوده به نوشتن یک دوره هر طفلی (در موقع تحصیل) دارای خط خواهد شد و دیگر محتاج به تعلیم و مشق ثانوی نخواهد شد.

برای تعلیم اینها با مطبعه‌ها رسم در هلند و مطبعه کاوه در برلن مذاکره کرده تقریباً معادل سه هزار تومان برای طبع اینها لازم و بواسطه‌ی گرفتاری‌ها کیسه‌ام تهی و از هیئت محترم وزراء عظام دامت عظمتهم استمداد میجوید و بی‌اندازه مایل است که اینکار در دوره‌ی زمامداری بندگان حضرت اشرف آقای رئیس‌الوزراء صورت گرفته اهالی ایران عموماً ثناجوی ذات مقدسشان باشد.

فدوی حفت شکیده عمادالکتاب السیفی

سند شماره ۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بر ارباب خبیرت و بصیرت و خداوندان همت و فتوت پوشیده و مستور نیست که عموم ملل حیه متمدنه بتجارت سنوآه و قرون عدیده دانسته و فهمیده‌اند که راه ترقی و تعالی امروز در دنیا برای نوع بشر منحصر به ترفیع علوم و نشر معارف است هر قوم و ملتی که از این بهره بی‌نصیب مانده رو به اضمحلال و انقراض گذرانده و طولی نکشیده است که آن طایفه و قبیله معلم حیثیات خودشان را با یک منظره‌ی وحشتناک و یکحالت حزن‌انگیزی تسلیم اقوام و ملل عالمی متعهد نموده زندگانی قومیت را وداع گفته‌اند و بهمین جهت است که روزگار ما اهالی ایران بدین تیرگی و سیاهی رسید و هیچ کس در راه ترویج معارف قدمی برنداشته و تخم سعادت نکاشته و اگر هم گاهی از گوشه و کنار بدبختی پیدا شده و خواسته است در این راه قدمی بردارد از آن بیچاره احدی حمایت نکرده و کسی همراهی نموده است چنانکه این بنده بیمقدار که سالهای عمر خود را در راه انواع خطوط ایرانی صرف و با هزاران خون جگر و مصائب این فن را بحدی که شاید موجب تمجید بعضی معارف‌پروران باشد رسانیده‌ام به خیال تسهیل تحصیل که سالهاست ابناء این آب و خاک دچارند افتاده از هر کس استعانت جُست جز فرمایشات یأس‌آمیز نشفت بالاخره از فرط عشقی که در انجام اینکار داشت تمام دارائی خود را فروخته و خود را مُستغرق قرض و پریشانی کرده دوره رسم‌المشق را ترتیب داده و بطبع رسانید اینک که سه چهار سال است از این مقدمه می‌گذرد آنمقداری را که بطبع رسانیده بود فروخته و ضمناً معلوماتی در تکمیل و رفع نواقص آنحاصل کرده است که اگر آقایان و سران اینقوم در اینموقع با این بنده ناچیز مُعاضدت و مساعدت فرمایید اقدامی کافی و سعی وافی در طبع ثانوی رسم‌المشق نموده راه سهولت تحصیل خط را بهتر و آسانتر از دوره اول خواهد کرد.

شهر سنه ۱۳۲۹

العبد محمدحسین عمادالکتاب

سند شماره ۳

۱۸/۹/۱۳

مقام منبع ریاست معظم مجلس شورای ملی

بطوریکه خاطر مقدس آگاه است کتابچه‌های آداب المشق را که با آن ظرافت و مزیت و تحمل خسارات با اجازه‌ی رسمی فرهنگ تدارک نموده بود بر اثر اقدامات فرزند مرحوم عماد از انتشار جلوگیری کردند و سال گذشته توصیه از طرف حضرت اشرف مرقوم شد که اجازه‌ی فروش آن را بدهند- بخشنامه هم صادر کردند ولی پس از چند روز مجدداً اقدامات رقیبانه اشخاص مانع و تاکنون به حال بلاتکلیفی، بار و قروض اینکار بدوش ناتوان فقیر مانده لذا از وزارت فرهنگ استدعایی شده است که لفاً بنظر می‌رسد اگر از طرف بندگان حضرت اشرف نیز مراتب بیچارگی بنده و بی‌عدالتی که بجای تشویق درباره چاکر شده خاطر نشان شود. بدیهی است باقتضای بزرگواری و چاکرنوازی رفتار گردیده و از صمیم قلب شاکر و دعاگو خواهد بود.

علی منظوری به وزارت فرهنگ نویسد با این خط و امتیاز انصاف نیست این رسم‌الخط متروک بشود اجازه آنرا صادر نمایند که اسباب استفاده دانش‌آموزان بشود.

سند شماره ۴

مجلس شورای ملی

سودانامه جراید به نمره وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه کد:

عیناً ضمن نامه‌ی شماره ۶۷۳۳ مورخ ۱۱/۱۱/۱۳۱۵ به آقای منظوری اعلام شده است.

جناب آقای اسفندیاری رئیس مجلس شورای ملی - با استحضار از مفادنامه شریف متضمن مشروحه و نمونه‌های جناب آقای اسفندیاری رئیس مجلس شورای ملی - با استحضار از مفاد نامه شریف متضمن مشروحه و نمونه‌های جزوه آداب المشق آقای علی منظوری عضو اداری مجلس زحمت افزا می‌شود که اجازه‌ی چاپ کتابچه مزبور بعنوان مشارالیه صادر شده دستور نمایید باده‌ی کل انطباعات در وزارت معارف مراجعه نموده دریافت دارد. وزیر معارف و اوقاف علی اصغر حکمت

رونویس مطابق با عین نامه است

امضاء و تاریخ: [ناخوانا]

۱۵/۱۱/۱۱

رسم‌المشق (تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲) ص

مجلس نظر استبراه استاز در روز انزال جگر

سبحانه و تعالی

و اینمجمع این همه چیزها خداست و ما ساخت از ایندلهای گمانی بعضی را فی طبع انوری تسلیم بس که در دوا

انتقدی در اینکه طبع ما نماند در دوزخ و شاخه های گمانی در کنایه فی نفس ما علی در است که در گمانی

فرض بر آن است که در دوزخ است و این طبع ما را یک که جدا است از بقیضه است

و فیاض است بر این بر نفس است آنچه از دوزخ می کرد در انجام تمام دوا را از خود دوا در دوزخ

معاذ الله این عمل گناه است و آری آری و گناه خدا تا آنکه در هر گناه گناه نیست

آن را چای و صعی هویست کرد و کسی که سستی شود، چنانکه این بود بعد که گناه گناه کرد

خظوا را می گویند و این را چون که در صاحبان این زمین گناه که در جیب خیمه بی حقیق بود

بزرگ است و هم سخاوتی گانه اگر کم کوهی که گوشت کبابی خیمه بی حقیق بود

کفانه و چنان است که در آن گناه گمانی این یکی یا جایی بسید و کجاست که این جنات بدی

خویشاں است که یک نظر خوش است که گناهان خندان گفتم تمام آنرا دوزخ دوزخ گمانی در وقت

عبود و این همه را فی نفس است و در آن چنان اظهار نمود که در گمانی که در گمانی بود

بر باب بخت همیست و عدا و ادوات و دولت بر سید و سپهر شرف که کوه از این چای

سبحانه و تعالی

و اینمجمع این همه چیزها خداست و ما ساخت از ایندلهای گمانی بعضی را فی طبع انوری تسلیم بس که در دوا

انتقدی در اینکه طبع ما نماند در دوزخ و شاخه های گمانی در کنایه فی نفس ما علی در است که در گمانی

فرض بر آن است که در دوزخ است و این طبع ما را یک که جدا است از بقیضه است

و فیاض است بر این بر نفس است آنچه از دوزخ می کرد در انجام تمام دوا را از خود دوا در دوزخ

معاذ الله این عمل گناه است و آری آری و گناه خدا تا آنکه در هر گناه گناه نیست

آن را چای و صعی هویست کرد و کسی که سستی شود، چنانکه این بود بعد که گناه گناه کرد

خظوا را می گویند و این را چون که در صاحبان این زمین گناه که در جیب خیمه بی حقیق بود

بزرگ است و هم سخاوتی گانه اگر کم کوهی که گوشت کبابی خیمه بی حقیق بود

کفانه و چنان است که در آن گناه گمانی این یکی یا جایی بسید و کجاست که این جنات بدی

خویشاں است که یک نظر خوش است که گناهان خندان گفتم تمام آنرا دوزخ دوزخ گمانی در وقت

عبود و این همه را فی نفس است و در آن چنان اظهار نمود که در گمانی که در گمانی بود

بر باب بخت همیست و عدا و ادوات و دولت بر سید و سپهر شرف که کوه از این چای

سده ۱

۱۳۸۷/۱۰
ع/ش

عاشق به است عظمی سراسری

ایچکون عظمی سراسری که است که بجای آرد شمع شوری که آن ظرف آردت که آن سراسری آید
 حضرت سرت از دم که خانه کوشش را ببندد. تمام هم کار کرده دلی با صد و هفتاد
 کجاست باقی مانع و اگر کمال انگلیسی بی دوش بکشد و پیش از آن خبر نموده که از آردت در کمال
 شد است که تا نظریا که برسد اگر ظرف سنگان حضرت از دست بکشد که بده و بعد از آن
 شوقی برده و چاره است عظمی سراسری در بیست اقصای بزرگاری و چاره آردی کار کرده و در
 کار کرده کار کرده بود.

بسم الله الرحمن الرحیم
 این کتاب را به یاد آن عزیزانی که در راه
 علم و دانش فدا شده اند تقدیم می‌کنم
 علی سام

سند عماد

مجلس شورای ملی

۹۹۱۹

درآمد و تلفات خزان

درآمد و تلفات خزان

سواد... ۲۸۸۴

۱۳۱۵ ... ماه ...

شماره ۳۴۹

نمونه (۷)

صافه سبزه در این لیست مع - بهمن زار رسد، که در لیست ششم سرفرد و همسر همزه کلاک کبریا
 تاریخ محاسبه ختم اولدلی کیلبر فرستاد از ایند. در وقت که کیلبر در لیست اولیای بنام همزه سرفرد
 با دلیلی که در لیست روز یکم در لیست سرفرد همزه کلاک کبریا در لیست اولیای بنام همزه سرفرد

درود...
 ۲۵
 ۱۱/۱۱

پی نوشتها:

- ۱- منشأ و توسعه ابتدائی کوفی گلدار، آدلف برومن، مترجم مهنار شایسته، انتشارات موسسه‌ی مطالعات هنر اسلامی تهران، ۱۳۸۳، صص ۱۰-۵
- ۲- تحفة المبین (در آیین خوشنویسی و لطایف معنوی آن) تألیف یعقوب بن حسن سراج شیرازی به اشراف- مترجم محمدتقی دانش پژوه به کوشش کرامت رعنا حسینی و ایرج افشار، تهران، نشر نقطه ۱۳۷۶، صص ۲۳-۳۷
- ۳- هنروران یزد در ۵۰ سال پادشاهی پهلوی، علی محمدکاوه، یزد، اداره کل فرهنگ و هنر استان یزد، ۱۳۵۵، ص ۵
- ۴- احوال و آثار خوشنویسان (نستعلیق نویسان) مهدی بیانی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، جلد سوم، ۱۳۴۸، صص ۶۹۷-۷۰۰
- ۵- زندگانی و آثار عمادالکتاب میرزا محمدحسین خان سیفی قزوینی اثر علی راهجیدی، تهران، انتشارات کتابخانه‌ی مرکزی ۱۳۶۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی